УДК 658.15

І.І. Булах,
О.В. Шиманська

Аналітичний погляд на систему національної безпеки через призму еколого-економічної безпеки країни

Відокремлений структурний підрозділ Агротехнічний коледж Уманського національного університету садівництва

Анотація

Проведено огляд сучасних парадигм та концепцій системного економіко-екологічного розвитку країн з ринковою економікою, уточнено поняття економіко-екологічної безпеки та її значення у системі національної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, економічна безпека, економікоекологічна безпека, національна безпека.

Abstract

The review of modern paradigms and concepts of systemic economic and ecological development of countries with market economy is conducted, the concept of economic and ecological security and its importance in the national security system are specified.

Keywords: environmental security, economic security, economic and environmental security, national security.

Проблема безпеки – одна з глобальних проблем людства, що безпосередньо пов'язана з його виживанням. Їй властивий системний характер, а отже, вона потребує розгляду під кутом зору різних наук (економіки, політики, юриспруденції, воєнної науки тощо) [1, с. 46]. Поняття національної безпеки та її складових постійно змінювалось відповідно до вимог часу.

Розвиток науки і техніки, зумовлений потребами економіки, підвищуючи соціально-економічну безпеку суспільства, водночас призвів до появи небезпеки для здоров'я людини та навколишнього середовища. У створеній техносфері виникла велика потенційна небезпека – техногенні чинники, спільна дія яких еквівалентна дії на людину та середовище її існування природних екологічних чинників. Це відповідно потребує створення державної системи екологічної безпеки, що гарантує захист людини та природи від антропогенних чинників.

Першими усвідомили необхідність внесення суттєвих коректив у концепцію національної безпеки, її орієнтири, стратегію та засоби забезпечення США. Проте, формування нового підходу наштовхнулося на питання теоретичного та практичного характеру [2, с. 6]: – доцільності розширення традиційного трактування поняття національної безпеки; – включення в дестабілізуючі чинники невійськових (екологічних) загроз; – визначення відносного внеску екологічної складової у загальний рівень економічної безпеки.

Формування нової парадигми екологічної безпеки, власне еколого-економічної безпеки, відбулося в рамках становлення загальної концепції сталого розвитку (англ. Sustainable development), яка виходить з необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Ряд теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації. Сталий розвиток – це керований розвиток, основою якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний. Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії «Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку» («англ. Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development»), є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, колишній економіст Світового банку Дейлі Ґерман. Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, Ґ. Дейлі логічно тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп

країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [3, с. 11].

Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміна розкритиковане Ґ. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією. Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах: 1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того, щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби. 2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення. 3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Однією з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф є злидні, які стали у світі звичайним явищем. 4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії. 5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється. Економічний підхід до концепції стійкого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса-Ліндаля, який може бути зроблений за умови, принаймні, збереження сукупного капіталу, за допомогою якого і здійснюється цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних: природо-, матеріало- і енергозберігальних технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів. Однак при вирішенні питань про те, який капітал повинен зберігатися (наприклад, фізичний або природний, чи людський капітал) і якою мірою різні види капіталу є взаємозамінними, а також при вартісній оцінці цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають проблеми правильної інтерпретації і розрахунку. Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на скорочення кількості руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажано також збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах, а також більш повне використання практики стійкого розвитку наявної в недомінуючих культурах. Для досягнення стійкості розвитку, сучасному суспільству доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Важливо досягнення не тільки внутрішньо-, а й міжпоколінної справедливості. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головної цінності концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу його життєдіяльності, сприяти прийняттю і реалізації рішень, контролювати їх виконання. З екологічної точки зору, сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Більш того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке як, наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення. Узгодження цих різних точок зору та їх переклад на мову конкретних заходів, які є засобами досягнення сталого розвитку, – завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі

також і механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного та екологічного елементів породив нові ідеї щодо вартісної оцінки та інтерналізації (обліку в економічній звітності підприємств) зовнішніх впливів на навколишнє середовище. Нарешті, зв'язок соціального та екологічного елементів викликав інтерес до таких питань як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь, та участі населення в процесі прийняття рішень. Важливим питанням у реалізації концепції сталого розвитку, особливо у зв'язку з тим, що вона часто розглядається як така що еволюціонує – стало виявлення її практичних і вимірюваних індикаторів. У цьому напрямку зараз працюють як міжнародні організації, так і наукові кола. Виходячи з вищевказаної тріади, такі індикатори можуть пов'язувати всі ці три компоненти і відображати екологічні, економічні та соціальні (включаючи психологічні, наприклад, сприйняття сталого розвитку) аспекти. Приклади впровадження концепції: – будівництво доріг, будівель має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень, щоб не погіршувати стан довкілля; – зростання виробництва зерна не повинно супроводжуватися виснаженням чи іншим погіршенням якості ґрунту; – видобування корисних копалин (наприклад металевих руд, вугілля) має супроводжуватися створенням підприємств, що не залежать від цього видобутку. Таким чином, щоб після вичерпання майбутні покоління (а часто й поточні) не мали економічних проблем; – у приватному сенсі заробітна плата повинна компенсувати витрати на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану роботу; – медичні препарати та хірургічні операції мають не лише вирішувати поточну проблему, але й не призвести до погіршення стану здоров'я пацієнта у майбутньому, часто це включає і здоров'я наступних поколінь; – навчання та використання праці жінок не повинне приводити до відмови від виконання основного обов'язку – народження дітей. Фактично найбільша шкода, яка може бути завдана майбутнім поколінням – це пряме їх знищення. Саме на підґрунті парадигми сталого розвитку можна сформулювати нове визначення поняття «еколого-економічна безпека». Отже, можна визначити еколого-економічну безпеку як стан, при якому навколишнє природне середовище може забезпечити існування суспільства та задоволення його потреб у доволі тривалій перспективі. Це, свого роду, стратегія виживання людства, вектор розвитку, спільна головна мета соціально-економічного розвитку. Теоретичні основи еколого-економічної безпеки повинні стати фундаментом для розбудови оптимальної моделі розвитку, яка б максимально задовольняла всім потребам суспільства та гарантувала б збереження навколишнього природного середовища для існування людства в майбутньому [4, с. 224].

Сьогодні еколого-економічна концепція розвитку претендує на роль стратегічної основи державної політики окремих держав та ідеології всього ЄС. Основною ознакою господарства країн ЄС стає екологізація промислового процесу, можливість досягнення економічного росту та одночасного збереження природи, попередження конфліктів між цими сферами буття людей. Нещодавно стратегія розвитку України покладалась на зростання у застарілих, ресурсно-витратних та екологічно шкідливих галузях важкої промисловості й експорті первинної продукції, що не може забезпечити надійної основи розвитку країни на довгострокову перспективу. Водночас, стратегічним орієнтиром у модернізації країни має стати європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки», що нині висувається майже в кожній програмі консервативних, соціалдемократичних і ліберальних партій провідних країн ЄС, і є сучасною європейською реалізацією концепції сталого розвитку. Екосоціальна ринкова економіка і сталий розвиток суспільства ґрунтується на трьох підвалинах – це органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості. Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривким в довгостроковій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проекти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також зрештою приречені на невдачу. Складовою еко-соціальної ринкової економіки є широке застосування ринкових стимулів та еколого-економічних механізмів у вирішенні проблем природного довкілля, а також обмеження жорсткого адміністративного управління чи регулювання. Реалізація такої моделі вимагає перегляду макроекономічної та секторальної політики з метою «інтерналізації екстерналій» – трансформування

зовнішніх екологічних і соціальних факторів, пов'язаних з виснаженням природних ресурсів і забрудненням довкілля, у внутрішні витрати виробництва та їх інтеграцію у процес ринкового ціноутворення. Ключове значення має реалізація інноваційної еколого-економічної політики, зокрема таких її складових як «торгівля квотами на викиди» та «еко-трудова податкова реформа». Наприклад, фіскальнонейтральна податкова реформа, що спрямована одночасно на створення робочих місць та збереження довкілля, частково переносить базу оподаткування з трудових ресурсів (доходу та фонду заробітної плати) на споживання природних ресурсів та шкідливі викиди і відходи. Така політика стає важливим моментом структурної перебудови і вже розпочалася в індустріально розвинених країнах ЄС, особливо в Німеччині, Данії, Швеції та Нідерландах [5, с. 104].

На основі проведеного огляду сучасних парадигм та концепцій системного розвитку країн з ринковою економікою доцільно надати уточнене поняття економіко-екологічної безпеки. Еколого-економічна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, за якої забезпечуються своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних екологічних загроз антропогенного чи природного характеру на сталий соціально-економічний розвиток країни. У даному розумінні, враховуючи необхідність розбудови екосоціальної ринкової економіки, еколого-економічну безпеку доцільно розглядати як самостійну сферу національної безпеки, що сприятиме реалізації стратегічних цілей євроінтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Качинський А. Системний аналіз визначення пріоритетів в екологічній безпеці України / А. Качинський. – К., 1995. – 46 с. (Препринт // Національний інститут стратегічних досліджень. – № 42).

2. Писарев В. Экологическая безопасность как компонент национальной безопасности США / В. Писарев // США-ЭПИ. – 1997. – № 6. – С. 5–16.

3. Daly, Herman. 1997. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press, Boston, Massachusetts. – 264 p.

4. Дубель В. Міжнародне регулювання еколого-економічної безпеки / В. Дубель // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 63–69. 10. Дубель В.М. Теоретичні основи проблеми еколого-економічної безпеки / В. Дубель // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник научных трудов. – 2010. – Ч. 1. – С. 223–226.

5. Відповідальна економіка: науково-популярний альманах / Громадська організація «Ініціатива зі сприяння еколого-економічній інтеграції»; С.Р. Рибніков, Н.О. Рибнікова (ред.). – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. – Вип. 2. – 104 с.

Булах Ірина Іванівна, викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, Відокремлений структурний підрозділ Агротехнічний коледж Уманського національного університету садівництва, м. Умань, bulah_ira@meta.ua

Шиманська Олена Володимирівна, викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, Відокремлений структурний підрозділ Агротехнічний коледж Уманського національного університету садівництва, м. Умань, s.olena.v12@gmail.com

Bulah Irina Ivanovna, lecturer of higher qualification category, teacher-methodist, Separate structural division Agrotechnical college of Uman National University of Horticulture, Uman, bulah_ira@meta.ua

Shimanska Olena Volodymyrivna, lecturer of higher qualification category, teacher-methodist, Separate structural division Agrotechnical college of Uman National University of Horticulture, Uman, s.olena.v12@gmail.com